

JERZY DIETL

LOKALNY RYNEK PRODUKTÓW ROLNYCH

Rynek traktowany jest zwykle dwojako: „z jednej strony jako obszar, terytorium czy strefa, która obejmuje producentów i konsumentów danych towarów, będących ze sobą w kontakcie, z drugiej zaś strony jako centrum handlu tymi produktami”. Rynek lokalny stanowi zwykle centrum wymiany, do którego dowozi się towar z otaczającego terenu. Rynek lokalny pełni więc służebną rolę w stosunku do 'rolnika, umożliwiając mu bezpośrednią wymianę i stanowiąc zarazem jej centrum, „do którego i z którego przesuwają się poszczególne produkty”¹ Koncentracja wymiany na danym obszarze stanowi istotną cechę rynku lokalnego.

Przez rynek lokalny produktu albo produktów rolnych rozumiemy będziemy obszar, na którym cena na dane dobro lub ceny na dane dobra są jednolite i który traktowany jest jako centrum handlu tymi produktami. Centrum tym jest zwykle miasto skupiające procesy wymiany. Miejsce na obszarze rynku lokalnego, w którym skoncentrowane są procesy wymiany, w dalszych rozważaniach nazywać będziemy centrum rynku lokalnego.

W długim okresie czasu cena na rynkach lokalnych upodabnia się do ceny na rynku ogólnym², jednakże w krótkich okresach czasu może mieć miejsce zróżnicowanie cen. Rynek lokalny można traktować jako terytorium stosunkowo izolowane w ramach działania rynku ogólnego, ze względu na określoną grupę producentów rolnych i nabywców biorących udział w wymianie oraz ze względu na ograniczenia administracyjne, utrudniające przepływ masy towaro-

¹ F. L. Thomson, *Agriculture Marketing*, New York 1951, s. 87; R. L. Mig--- i J. D. Black, *Interregional Competition in Agriculture*, Harvard 1951, s. 50; E. Clark, C. P. Clark, *Principles of Marketing*, New York 1947, s. 7.

² Pod rynkiem ogólnym rozumiemy obszar, na którym w długim okresie czasu ustalona jest jednolita cena na dane dobro. W naszych warunkach gospodarczych obszar rynku ogólnego obejmuje terytorium całego kraju.

wej przez granice rynku lokalnego (wyeliminowanie z obrotu drobnych pośredników prywatnych, ograniczenie korzystania przez przedsiębiorstwa z transportu samochodowego na dalszych trasach, centralne dysponowanie masą towarową," dokładne ustalenie zasięgu terytorialnego działania niektórych przedsiębiorstw, przymus sprzedaży pewnych produktów określonym przedsiębiorstwom).

Obecnie dostawy rynkowe zaspokajają jedynie część zapotrzebowania rynku lokalnego reprezentowanego zwykle przez miejscowy przemysł rolno-spożywczy, handel detaliczny oraz bezpośrednich konsumentów (obróć targowiskowy oraz dostawa produktów rolnych przez rolnika do domu konsumenta). Ograniczenia administracyjne tego obrotu wpływają na bardzo poważne zróżnicowanie cen w krótkich okresach czasu na (rynkach lokalnych. Na przykład w roku 1954 na targowiskach cena pszenicy wynosiła w województwie kieleckim 408 zł, a w województwie olsztyńskim 240 zł za 100 kg³. Wiąże się to z niedostatecznym w stosunku do popytu obrotem produktami rolnymi na rynkach lokalnych. Wydaje się, że przy intensyfikacji wymiany na rynkach lokalnych istnieją pełne możliwości regulacji cen. Na rynku lokalnym bowiem pozornie tylko ceny kształtują się w sposób wolny. Indywidualny dostawca (rolnik) nie wywiera żadnego wpływu na cenę. Podaż jego jest bardzo nieznaczna nawet w stosunku do niewielkiego obrotu rynku lokalnego. Odbiorcy zaś znajdują się w stosunku do siebie w sytuacji jak gdyby oligopsonistycznej. Można ich podzielić na następujące grupy: 1) przemysł rolno-spożywczy w odniesieniu do dóbr podlegających wolnej sprzedaży przez rolnika (np. zakłady mleczarskie, przemysł owocowo-warzywny itd.), 2) hurtowy skup wolnorynkowy, prowadzony przez aparat uspołeczniony obrotu towarowego, 3) uspołeczniony handel detaliczny, wreszcie 4) konsumenci bezpośredni, zakupujący produkty rolne za pośrednictwem obrotów targowiskowych i dostawy produktów rolnych do domu konsumenta. Decydujący wpływ na cenę rynku lokalnego wywiera przemysł rolny oraz uspołeczniony aparat obrotu towarowego. Przemysł rolny dyktuje cenę zakupu opierając się w swoich decyzjach nie tylko na kształtowaniu się miejscowej podaży, ale także na możliwościach dostawy produktów z innych regionów, co wyklucza dyktowanie cen przez indywidualnych nie zrzeszonych producentów rolnych. Pomijamy tu fakt, że na

³ Z. Gola i B. Gruchman, *Rozwój terenowych badań nad stopą życiową*; „Gospodarka Planowa”, nr 11, 1956, s. 58.

wiele produktów rolnych (mleko, ziemniaki) ustalona jest sztywna cena na terenie całego kraju. Handel detaliczny może nie tylko oddziaływać na ceny produktów rolnych lokalnego rynku poprzez własne zakupy, ale także dzięki temu, że większość masy towarowej uzyskuje w ramach tzw. centralnego zaopatrzenia. Limituje to ceny na rynku targowiskowym, naturalnie przy założeniu dostatecznego zaopatrzenia uspołecznionego handlu detalicznego.

Powszechnie spotykamy się w Polsce z postulatem rozwoju tzw. handlu targowiskowego i w ogólności lokalnych rynków produktów rolnych. Wskazuje się na rolę ekonomiczną tej uzupełniającej formy obrotu towarowego. Poniższa analiza ma na celu wykazanie ekonomicznego znaczenia rozwoju lokalnych rynków produktów rolnych. Chcąc wyjaśnić gospodarczą rolę rynku lokalnego należy zwrócić uwagę na jego wpływ na przychody producentów rolnych, na miejscowy przemysł rolno-spożywczy oraz na organizację obrotu, która pozwala na lepsze zaspokojenie efektywnego popytu na rynku lokalnym. Wreszcie trzeba wskazać na znaczenie rozwoju rynków lokalnych dla aktywizacji miasteczek rolniczych.

Zanim jednak przejdziemy do omówienia działania rynku rolnego w powyższych aspektach, wskazane jest ustalenie powiązań przestrzennych pomiędzy produkcją rolną a rynkiem lokalnym. Analiza ta wyjaśni decyzję dostaw rolnika do poszczególnych centrów odbioru produkcji rolnej oraz wskaże, jaki wpływ wywiera rynek lokalny na produkcję rolną.

Analiza powiązań przestrzennych produkcji rolnej z rynkiem lokalnym. Dotychczasowy rozwój teorii lokalizacji wskazuje na dwa różne podejścia do tego zagadnienia. Analiza prowadzona jest często na dwóch różnych poziomach abstrakcji. Jedna koncepcja dąży do określenia optymalnej lokalizacji indywidualnego przedsiębiorstwa albo jednostki produkcji. Druga koncepcja dąży do oznaczenia optymalnej lokalizacji całej produkcyjnej działalności. Rozproszenie produkcji rolnej, konieczność terytorialnego opanowania przez rolnictwo całej użytecznej powierzchni oraz duża ilość przedsiębiorstw rolnych produkujących na potrzeby danego rynku lokalnego zmuszają do przyjęcia tej drugiej koncepcji. Nie tyle więc interesujące jest zlokalizowanie danego indywidualnego przedsiębiorstwa rolnego, ile raczej całej produkcji rolnej pozwalającej na zaspokojenie efektywnego popytu reprezentowanego przez rynek lokalny.

Powiązanie przestrzenne między produkcją rolną a centrum lokalnego rynku zależne jest od związku między przychodem netto w pro-

dukcji rolnej a jej odległością od źródła zbytu. Wiadomą jest jednak rzeczą, że przychód netto gospodarstwa rolnego zależy zarówno od warunków przyrodniczych, jak i czynników ekonomicznych. Zagadnienie to też upraszcza się ujmując lokalizację jedynie z punktu widzenia odległości produkcji od źródeł zbytu. Dlatego też przedstawimy na wstępie uproszczony schemat powiązań przestrzennych produkcji rolnej z rynkiem lokalnym, przyjmując szereg wielkości jako dane niezmienne. W dalszych zaś rozważaniach uwzględni się zmienność tych wielkości w czasie i przestrzeni. Rozważania rozpoczniemy od omówienia, przy uproszczonych założeniach powiązań produkcji, jednego artykułu rolnego z rynkiem lokalnym, w dalszym ciągu przy tych samych założeniach przejdziemy do omówienia powiązań przestrzennych produkcji rolnej paru artykułów z rynkiem lokalnym. Jest to konieczne z tego względu, że rolnik zajmuje się dostawą równoczesną szeregu produktów.

Przyjmując, że przychód netto rolnika zależny jest od oddalenia centrum rynku lokalnego, można dla pojedynczego produktu rolnego sformułować następującą funkcję:

$$R = E(p-a) - Efk,$$

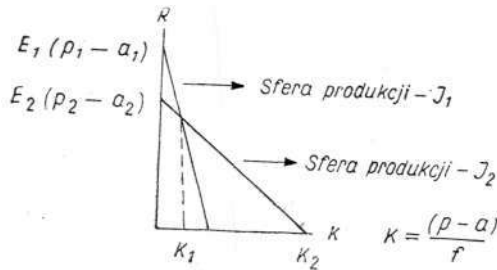
gdzie zmienną zależną jest R — przychód netto z jednostki powierzchni (z jednego ha). Zmienną niezależną jest k — odległość (np. w km). Danymi niezmiennymi są: E — towarowa produkcja rolna z jednostki powierzchni, p — cena, którą otrzymuje za dane dobro rolnik w centrum rynku lokalnego, a — koszty jednostkowe produkcji danego dobra, f — stawka przewozowa (koszt jednostkowy przewozu — koszt na jednostkę odległości, czyli np. koszt jednego tonokilometra)⁴.

Niewątpliwie w naszych warunkach można przyjąć dla krótkich okresów czasu niezmiennoscę ceny na rynku rolnym. Z powyższej funkcji wynika, że rolnikowi opłaca się dostarczać masę towarową do centrum rynku lokalnego do momentu, w którym różnica między

⁴ E. S. Dunn, *The Location of Agriculture Production*, Gainesville 1954, s. 7. Autor przeprowadzając analizę lokalizacji produkcji rolnej formułując równania lokalizacyjne przy różnych założeniach, opierając się na dorobku ekonomicznym w tym zakresie: J. H. von Thünera, Brinkmanna, *Economies of the Farm Business*, Berkeley 1935; A. Webera, *Theory of the Location of Industries*, Chicago 1929; A. Löscha, *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*, Jena 1944; oraz Isarda, *The General Theory of Location and Space-Economy*, Quarterly Journal of Economics, Listopad 1949. W szczególności problematyka ta omówiona jest w rozdz. I i II, s. 1–24 oraz w rozdz. VI i VIII, s. 69–93.

krańcowymi przychodami uzyskiwanymi ze sprzedaży dobra loco centrum rynku lokalnego i loco gospodarstwo zrówna się z kosztem transportu, determinowanym przez odległość produkcji od centrum rynku lokalnego (k), w tym wypadku $k = \frac{p-s}{f}$.

W wypadku dwóch produktów będzie można wyodrębnić obszar korzystniejszy dla produkcji jednego dobra I_1 oraz dla dobra drugiego I_2 . Określenie jednak wzajemnie opłacalnych sfer produkcji rolnej będzie możliwe jedynie wtedy, jeżeli krzywe krańcowego

Rys. 1

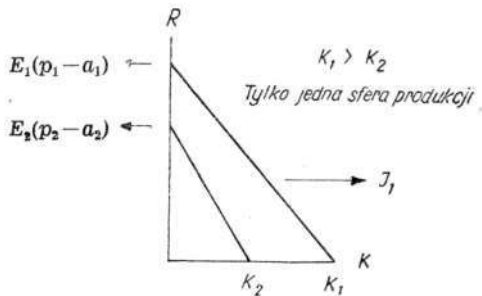
przychodu netto obu produktów będą się przecinały (rys. 1). W tym wypadku krzywa krańcowego przychodu netto produktu I_1 jest [bardziej stroma od krzywej krańcowej przychodu netto produktu I_2 , czyli

$$E_1(P_1 - a_1) > E_2(P_2 - a_2).$$

W okoliczności kiedy nachylenie krańcowego przychodu netto produktu I_2 jest większe od nachylenia krańcowego przychodu netto produktu I_1 , krzywe przychodu krańcowego netto nie przetną się i nie będzie można określić opłacalnych stref produkcji rolnej z punktu widzenia odległości rynku lokalnego. W tym ostatnim wypadku (rys. 2) produkcja dobra I_1 będzie na całym obszarze bardziej opłacalna od produkcji dobra I_2 , a tym samym z punktu widzenia odległości rolnicy będą na całym obszarze preferować produkcję artykułu I_1 . W tym wypadku produkcja dobra I_1 jak gdyby wchłonie produkcję dobra I_2 . Oczywiście w całym tym rozumowaniu przyjmuje się, że produkcja I_1 jest produkcją zawsze bardziej opłacalną niż produkcja I_2 w rejonie bliżej położonym od centrum rynku lokalnego (rys. 1 i rys. 2). W drugim wypadku jednak produkcja ta jest bardziej opłacalna dla dobra I_1 zarówno w bliższej, jak i dalszej odległości od rynku.

Te rozważania pozwalają na przedstawienie schematu lokalizacji

produkcji wielu produktów rolnych w stosunku do centrum rynku lokalnego. Pokazane jest to na wykresie 3, gdzie powierzchnia kre-skowana zaznacza najbardziej opłacalne sfery produkcji poszczegól-nych dóbr I_1, I_2, I_3, I_4, I_5 .⁵ Uogólniając jeszcze bardziej, można by usta-lić teoretycznie sfery opłacalnej produkcji rolnej poszczególnych

Rys. 2

dóbr z punktu widzenia odległości od centrum rynku lokalnego dla dowolnej ilości produktów $I_1, I_2, I_3 \dots I_n$. Z wykresu na rys. 3 widać, że produkt I_1 jest wytwarzany najbliżej centrum rynku, zaś produkty I_2, I_3, I_4, I_5 na kolejnych dalej od centrum rynku położonych obszarach, których promień zakreślony jest dla I_2 przez $(k_2 - k_1)$, dla I_3 przez $(k_3 - k_2)$, dla I_4 przez $(k_4 - k_3)$, a wreszcie dla I_5 przez $(k_5 - k_4)$.

Przy przyjętych uproszczonych założeniach odległości, k można traktować jako promienie (właściwe odcinki promieni) obszarów produkcji poszczególnych dóbr, które w postaci pierścieni otaczają centrum rynku lokalnego. Stąd też można ustalić wielkość terytorium uprawy poszczególnych produktów rolnych dostarczanych na rynek lokalny. Pozwoli to także na ustalenie związku pomiędzy podażą danego produktu (S — praktycznie nadwyżka towarowa produkcji rolnej przeznaczona na potrzeby rynku lokalnego) a obszarem na którym dany produkt jest wytwarzany.

$$S_1 = E_1 \pi (k_1^2 - k_0^2), \text{ czyli } S_1 = E_1 \pi k_1^2,$$

$$S_2 = E_2 \pi (k_2^2 - k_1^2),$$

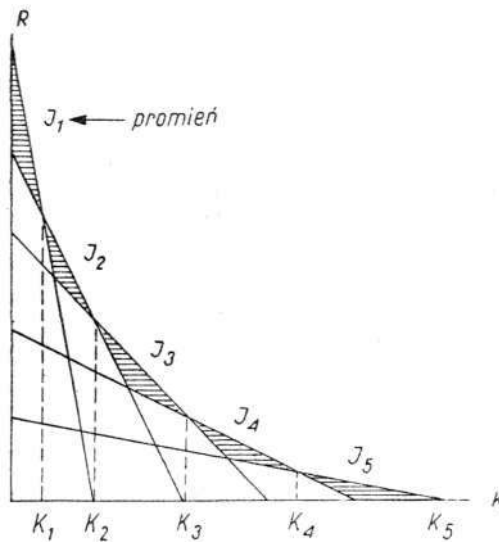
$$S_3 = E_3 \pi (k_3^2 - k_2^2),$$

$$\vdots$$

$$S_n = E_n \pi (k_n^2 - k_{n-1}^2).$$

* Tamże, s. 11 i 14.

Zdajemy sobie sprawę, że równanie to jest niezmiernie uproszczone ze względu na przyjęte założenia. Zarówno cena na rynku lokalnym, jak i popyt oraz podaż mogą ulec zmianie, chociażby w wyniku zmiany warunków przyrodniczych produkcji rolnej. To wszystko niewątpliwie zmieni stopień opłacalności produkcji danych produktów rolnych na określonych terytoriach, z punktu widzenia odległości od centrum rynku lokalnego. To z kolei wywoła zmianę gra-

Rys. 3

nic sfer w produkcji poszczególnych artykułów rolnych, pociągając za sobą dalsze komplikacje ze względu na niewielką stosunkowo elastyczność produkcji rolnej.

Ustalenie zaplecza produkcji rolnej dla rynku lokalnego, tj. praktycznie obszaru produkcji artykułów mających zaspokajać pobyt efektywny danego miasta, nastęrcza duże trudności. Z drugiej jednak strony przy planowaniu perspektywicznym (w przewidywaniu długookresowym) można odrzucić czynniki wpływające w krótkich okresach czasu na podaż produkcji rolnej, ceny oraz efektywny popyt reprezentowany przez centrum konsumpcyjne. Wydajność produkcji rolnej z jednostki powierzchni będzie stosunkowo stała, z uwzględnieniem jedynie tendencji rozwojowej, spowodowanej założeniami dotyczącymi wzrostu w czasie wydajności produkcji rolnej. Podobnie efektywny popyt można uznać jako wielkość stosunkowo stałą, uwzględniającą jedynie stopień wzrostu

wypływający ze zmiany rozmiarów i struktury indywidualnego spożycia oraz przyrostu ludności w ośrodku konsumpcyjnym, Daje się też zauważyć w praktyce tendencja do ustalania dla przyszłych lat wielkości determinujących podaż i popyt produktów rolnych, co stanowi podstawę ustalania obszaru oraz struktury produkcji rolnej dla potrzeb rynku lokalnego⁶. Zresztą podmiejską strefę rolną definiuje się nawet często jako „zespół gospodarstw rolnych” (różnego typu) specjalizujących się w produkcji artykułów trudnych do przewozu i łatwo psujących się, w celu zaspokojenia potrzeb własnych oraz potrzeb ludności danego miasta⁷, które stanowi — zgodnie z przyjętym założeniem — centrum rynku lokalnego.

Tabela 1

Zależność obszaru żywicielskiego od wielkości miasta⁸

Miasto o ludności	100 000	500 000	1 000 000
Powierzchnia terenów żywicielskich użytkowanych rolniczo w ha	70 000	350 000	700 000
Powierzchnia geograficzna w ha	104 480	522 400	1 044 800
Promień obszaru obsługi (<i>k</i>) w km	18	41	58

W strefie podmiejskiej uprawiane są zwykle warzywa, owoce, ziemniaki oraz produkowane mleko i inne produkty gospodarki hodowlanej. N. Krusze przyjmując, że na jednego mieszkańca po-

⁶ Wiele organów terenowych planowania zajmuje się obecnie pracami związanymi z regionizacją produkcji rolnej z punktu widzenia zaopatrzenia najbliższych ośrodków konsumpcyjnych. Prowadzone są także z tego zakresu badania naukowe. Jako przykład można podać konferencję naukową w Krakowie, poświęconą strefie podmiejskiej w dniach 6—8 czerwca 1955. Materiały konferencji wydane zostały w formie powielanej przez Instytut Urbanistyki i Architektury w Warszawie; podobnie opracowała PKPG w 1955 r. wycieczne dla rozwoju rolnictwa w regionie warszawskim (Warszawa, 1955, maszynopis powielany), wreszcie M. Walczak, N. Nowakowski, *Kierunki rozwoju produkcji rolnej w strefie podmiejskiej miasta Poznania i miasta Piły*, Poznań 1957, maszynopis powielony.

⁷ N. W. Wasiliew, *Zagadnienia ekonomiki i planowania podmiejskiej gospodarki rolnej*, „Miasto”, 1952, nr 4, s. 13.

⁸ N. Krusze, *Niektóre problemy zaopatrzenia miasta w żywność*, „Miasto”, 1954, nr 4, s. 3. Autor w dalszych rozważaniach ustala zasięg terytorialny terenów żywicielskich miasta dla poszczególnych produktów rolnych, w zależności od wielkości ośrodka miejskiego. Analiza ta dotyczy: mleka, warzyw gruntowych, warzyw inspektowych, owoców i ziemniaków.

winno przypadać około 0,7 ha ziemi użytkowanej rolniczo i że grunty orne stanowią przeciętnie około 55% powierzchni, a ziemia użytkowana rolniczo 67% powierzchni, ustala w przybliżeniu obszar terenów żywicielskich w zależności od pojemności lokalnego rynku (tab. 1).

Dane te są wprawdzie bardzo przybliżone, niemniej pokazują jedną z niewielu prób ustalenia w Polsce obszaru rynku lokalnego.

Wasiliew na podstawie danych empirycznych próbuje wykazać, że poszczególne strefy produkcyjne zaopatrujące Moskwę w produkty rolne są szczególnie opłacalne dla produkcji określonego artykułu (tab. 2).

Tabela 2

Struktura produkcji grup zespołów przedsiębiorstw rolnych
w zależności od odległości od Moskwy⁹

Rodzaj produkcji	Grupy zespołów według odległości od Moskwy			
	7 zespołów bliskich	11 zespołów odległych o 50 km	10 zespołów odległych 50—80 km	22 zespołów odległych ponad 80 km
Warzywa	54,6	21,5	12,2	8
Ziemniaki	14,4	20,2	14,2	9,4
Owoce	7,6	1,6	2	2
Zboże	0,9	6,5	11,7	10,9
Uprawy przemysłowe			1	12,1
Pasze	0,1	2,1	2,3	4,6
Produkcja hodowlana	22,4	48,1	56,6	53
Ogólna wartość przychodu ze sprzedaży produkcji rolnej	100	100	100	100

Analiza danych liczbowych zestawionych przez Wasiliewa wykazuje wyraźnie strefy produkcji pewnych artykułów na całym obszarze zaplecza produkcji rolnej miasta. Strefy te układają się pierścieniami opasującymi miasto. Te dane empiryczne potwierdzają w pewnym stopniu koncepcje Thüdena. Wprawdzie okręgi produkcyjne poszczególnych upraw wyraźnie na siebie zachodzą, niemniej jednak w każdym pierścieniu produkcyjnym dominują pewne, najbardziej opłacalne z punktu widzenia kosztów transportu rodzaje uprawy albo hodowli. Okręgi te zresztą zostały ustalone poprzez planowanie,

⁹ N. W. Wasiliew, *Zagadnienia ekonomiki...*, jw., s. 14.

uwzględniające różnice w kosztach transportu w zależności od rodzaju produktu. Znaczenie tworzenia okręgów produkcyjnych rolnictwa dla zaopatrzenia miast było podkreślane u nas już przed wojną. Wskazywano na znaczenie lokalnego rynku zbytu jako jednego z czynników mogących wpłynąć na podwyższanie ceny uzyskiwanej przez rolnika, a tym samym na znaczenie rynku lokalnego dla poprawy trudnego położenia rolnictwa w okresie kryzysu¹⁰. Badania szły w kierunku przekształcenia struktury agrarnej w najbliższym regionie miasta, w kierunku zorganizowania lepszego zbytu produkcji rolnej oraz perspektywistycznego ustalenia efektywnego popytu ośrodka konsumpcyjnego. Obecnie dąży się nie tylko do uwzględnienia w planowaniu struktury produkcji rolnej rynku lokalnego w najbliższym regionie otaczającym miasto, ale także do podziału regionów «rolniczych całego kraju na pewne trwałe co do obszaru terytoria, stanowiące zaplecze całych częstokroć zespołów rynków lokalnych¹¹.

Dotychczasowa analiza przyjmowała szereg uproszczonych założeń, obecnie przeprowadzi się próbę wykazania, jakie konsekwencje pociągnie za sobą zmiana w czasie i przestrzeni wielkości przyjętych za dane niezmiennie.

Jak wiadomo, za wielkości niezmiennie przyjęto w poprzednich rozważaniach towarową produkcję rolną jednostki powierzchni (E), cenę, którą otrzymuje rolnik za dany produkt w centrum rynku lokalnego (p), koszty jednostkowe produkcji danego artykułu (a) oraz stawkę przewozową (f). Zagadnienie ceny było już poprzednio omówione, obecnie zastanowić się należy nad kosztami produkcji rolnej oraz wydajnością jednostki powierzchni. Przyjęte poprzednio założenie jednolitości ziemi użytkowanej rolniczo było przydatne dla teoretycznego określenia lokalizacji poszczególnych rodzajów produkcji rolnej, z punktu widzenia wpływu odległości na przychód netto rolnika. Pozwoliło to ustalić optimum lokalizacji danego rodzaju

¹⁰ W. Staniewicz, *Rolnictwo jako podstawa rozwoju gospodarczego Wilna i ziemi wileńskiej*, Wilno 1933, oraz W. Staniewicz, *Wilno jako rynek zbytu dla rolnictwa ziem północnej Polski*, Poznań 1934, odbitka z „Roczników Nauk Rolniczych i Leśnych”, s. 302–312. W tej ostatniej pracy autor między innymi charakteryzuje program badań mających na celu ustalenie zasięgu terytorialnego zaplecza zaopatrzeniowego Wilna w produkty rolne.

¹¹ K. Dziewoński, *Zagadnienia lokalizacji produkcji*, Warszawa 1951, s. 50. Autor ustala regiony zaplecza produkcji rolnej dla poszczególnych centrów konsumpcyjnych w Polsce.

produkcji rolnej w stosunku do centrum konsumpcyjnego. W praktyce jednak nasuwa się szereg trudności. Różne czynniki zarówno przyrodnicze (np. klimat), jak i techniczne (np. mechanizacja uprawy), wpływają na wahania wielkości produkcji rolnej oraz w różny sposób oddziałują na możliwości uprawowe oraz hodowlane na danym terenie. Wpływa to z jednej strony na rozmiary produkcji, z drugiej zaś na proporcje w wysokości produkcji poszczególnych artykułów w gospodarstwie rolnym.

Produktywność ziemi jest różna w zależności od jej jakości, co wywiera wpływ na koszty poszczególnych rodzajów produkcji i stąd na różny przychód netto uzyskiwany z jednostki powierzchni ziemi użytkowanej rolniczo. Ponieważ zaś wydajność ziemi inaczej kształtuje się dla różnych produktów rolnych albo rodzajów hodowli ze względu na stopień odpowiedniości dla danej produkcji, będzie to wywierało wpływ na lokalizację produkcji rolnej. Zachodzi w związku z tym konieczność rozpatrywania zmian w przychodzie netto produkcji nie tylko jako następstwo różnic odległości od centrum rynku, ale także przydatności danej ziemi.

Poszczególne rodzaje produkcji są w gospodarstwie wzajemnie współzależne. Wywołuje to konieczność ujmowania przez producenta rolnego zagadnienia lokalizacji łącznie dla produkcji wszystkich artykułów w gospodarstwie rolnym. Fakt na przykład zwiększenia określonej uprawy, korzystnej z punktu widzenia ceny na rynku lokalnym, może się odbić niekorzystnie na przychodzie netto uzyskiwanym w gospodarstwie rolnym z innych rodzajów produkcji. Wreszcie nasuwa się trudność określenia w ogóle krzywej krańcowego przychodu netto uzyskiwanego przy produkcji danego dobra. Rolnik nie jest bowiem w stanie określić, ze względu na omówioną poprzednio współzależność poszczególnych dziedzin produkcji rolnej w gospodarstwie kosztów jednostkowych produkcji danego dobra.

Poszczególne tereny rolnicze są także zróżnicowane pod względem struktury agrarnej, co wpływa zarówno na kierunki produkcji rolnej, jak i na wydajność z jednostki powierzchni. Ponadto daje się zauważyć specyficzną strukturę agrarną rolniczych terenów podmiejskich stanowiących najbliższe zaplecze produkcji rolnej miasta¹².

Wreszcie zwrócić trzeba uwagę na to, że o kierunkach produkcji

¹² I. Tłoczek, *Planowanie podmiejskich terenów rolnych*, „Miasto” 1952, nr 4, s. 10–11. Autor wskazuje na specyficzną strukturę agrarną rolniczych terenów podmiejskich zarówno od strony struktury wielkościowej przedsiębiorstw rolnych, jak i struktury własnościowej.

rolnej w gospodarstwie decydują często czynniki irracjonalne (np. tradycje uprawy lub fałszywe przewidywania na skutek braku orientacji rynkowej).

Stąd też wydaje się, że matematyczne ustalenie w postaci funkcji optimum lokalizacji danego rodzaju produkcji rolnej może budzić poważne zastrzeżenia. Nasuwa się pytanie, co powinno decydować o lokalizacji produkcji rolnej — czy odległość od centrum rynku lokalnego (k), czy też warunki przyrodnicze produkcji rolnej. „Nawet tam jednakże, gdzie szczegółowy charakter rozmieszczenia produkcji może być szeroko określony przez czynniki przyrodnicze, sama produkcja rolna zależy od czynników ekonomicznych. Zmiany w uprawie przyczynowo powiązane z naturalnymi warunkami są więc mutatis mutandis zależne od ekonomicznych warunków i odwrotnie — te drugie zależne są od zmian, tylko jeżeli przyroda dała po temu odpowiednie warunki”¹³. Nieuwzględnianie przy lokalizowaniu rolnictwa czynnika odległości od rynku, a jedynie czynników przyrodniczych, prowadzi do dużych strat ogólnogospodarczych. Niedostateczne uwzględnienie tego w naszej gospodarce było następstwem szeregu przyczyn.

Pierwszą z nich był administracyjny i scentralizowany skup produktów rolnych, a dalej sztywne oraz jednolite na terenie całego kraju ceny produktów rolnych, nie uwzględniające zarówno faktycznego kształtowania się podaży, jak i efektywnego popytu.

Nie bez znaczenia jest także nienadążanie podaży produktów rolnych za popytem. Wreszcie nieekwiwalentne stawki przewozowe powodowały szersze korzystanie z usług transportu, niż miałyoby to miejsce przy ustaleniu ceny za usługi transportowe pokrywającej własny koszt jednostkowy.

Zastrzeżenia także budzi przyjęcie w dotychczasowych rozważaniach niezmiennej stawki przewozowej, czyli niezmiennego kosztu jednostkowego transportu. Tymczasem w rzeczywistości wysokość kosztów transportu nie zależy jedynie od odległości, ale także od innych czynników. Sam system transportu jest często zależny od kierunku i odległości przewozu produktów rolnych. Często sieć komunikacyjna jest czynnikiem określającym odległość przewozu i dlatego ta ostatnia uzależniona jest od jej układu przestrzennego. To wywołuje trudności w ustaleniu promienia obsługi przez rolnictwo

¹³ Cyt. za E. S. Dunn, *The Location...*, jw., s. 69 (według Brinkmanna, *Economics ...*, jw., s. 107).

danego rynku lokalnego, który jest zależny nie tylko od odległości, lecz także od komunikacyjności danego regionu¹⁴. Dlatego też poszczególne sfery produkcji nie będą się zawsze układały wokół ośrodka rynku lokalnego w postaci okręgów.

Sam charakter transportu jest bardzo zróżnicowany i w zależności od na przykład topografii terenu można się zdecydować na różne rodzaje środków transportowych.

Wreszcie koszty transportu są zarówno zależne, jak i niezależne od odległości, stąd też nie są *one* wyłącznie funkcją odległości¹⁵. Całkowity koszt transportu wzrasta najczęściej wolniej niż odległość; jest to między innymi następstwem postępu technicznego. W związku z tym funkcja

$$R = E(p-a) - Efk$$

nie może być w pełni wykorzystana, ponieważ stawka transportowa (f) jest też zależna od odległości.

Pomimo jednak dużej ilości zmiennych wpływających na optymalną, z punktu widzenia rynku lokalnego, lokalizację produkcji rolnej, nawet uproszczone schematy lokalizacyjne mają zastosowanie, wskazując na istotny czynnik lokalizacji produkcji rolnej, którym jest odległość produkcji od centrum rynku, lokalnego.

Dotychczasowe rozważania prowadzone były przy założeniu istnienia jednego rynku lokalnego oddziałującego na produkcję rolną danego regionu. Faktycznie jednak można mieć do czynienia z większą ilością rynków lokalnych wzajemnie ze sobą konkurujących. Ponadto trzeba zwrócić uwagę na to, że ten sam produkt może mieć różnych odbiorców albo różne przeznaczenia wzajemnie ze sobą konkurujące. W efekcie może to być związane z różnym usytuowaniem przestrzennym odbiorców, a tym samym z różnymi rynkami. Tak na przykład mleko może (być dostarczane do bezpośredniego zużycia, do produkcji śmietany czy do produkcji masła. Charakter procesów przetwórczych i warunki optimum wielkości przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego wpływać będą na ilość odbiorców. Tak w przemyśle, którego optimum wielkości jest duże, po-

¹⁴ A. Kukliński, *Z doświadczeń ze studiów nad aktywizacją małych miasteczek*, „Przegląd Geograficzny” 1953, z. 4, s. 53–64. Autor ustala stopień komunikacyjności regionów stanowiących zaplecze gospodarcze poszczególnych miasteczek woj. poznańskiego, opierając się na tzw. mapach o izochromach.

¹⁵ R. G. Bressler, *City Milk Distribution*, Cambridge-Mass. 1952, s. 91 oraz s. 89–90, a także dodatek, w którym metodą matematyczną ustala minimum kosztów transportu, s. 349–351.

szczególny zakład może stanowić punkt centralny rynku (np. cukrownie). Przy małym optimum wielkościowym przemysłu zakłady przetwórcze mogą być rozmieszczone na całej przestrzeni zaplecza produkcyjnego danego centrum konsumpcyjnego. Mogą utworzyć się podrynki lokalne, dla których głównym lokalnym rynkiem będzie centrum miasta. Promienie oddziaływania podrynków są krótsze od promienia oddziaływania głównego rynku lokalnego.

Jeżeli źródła konsumpcji są wzajemnie od siebie izolowane, można mówić o jednym rynku i stosować analizę dla pojedynczego rynku lokalnego. Centra konsumpcyjne mogą być jednak zależne i oddziaływać na produkcję rolną na tym samym terenie. Ma to miejsce przy dużej koncentracji ośrodków miejskich lub przy istnieniu tzw. miast satelitów. Miasta te są jak gdyby podrynkami lokalnymi i pełnią rolę uzupełniającą w stosunku do głównego rynku lokalnego, którym jest największe miasto.

Zakłada się dla uproszczenia, że istnieją dwa ogniska zbytu, tworzące dwa równe rynki lokalne. Przy ich niewielkiej odległości od siebie, dla produkcji niektórych produktów rolnych utworzą się wówczas strefy produkcyjne o kształcie elipsy posiadającej dwa ogniska zbytu. Tak więc *ceteris paribus* dla produktów, których wytwarzanie jest zlokalizowane najbliżej centrów rynków lokalnych, będzie tylko jedno ognisko zbytu. Produkty wytwarzane w dalszych odległościach od centrów rynków lokalnych będą posiadały dwa ogniska zbytu (rys. 4). Inny jest w tym wypadku zasięg działania rynku, a inny zasięg sprzedaży produktów rolnych.

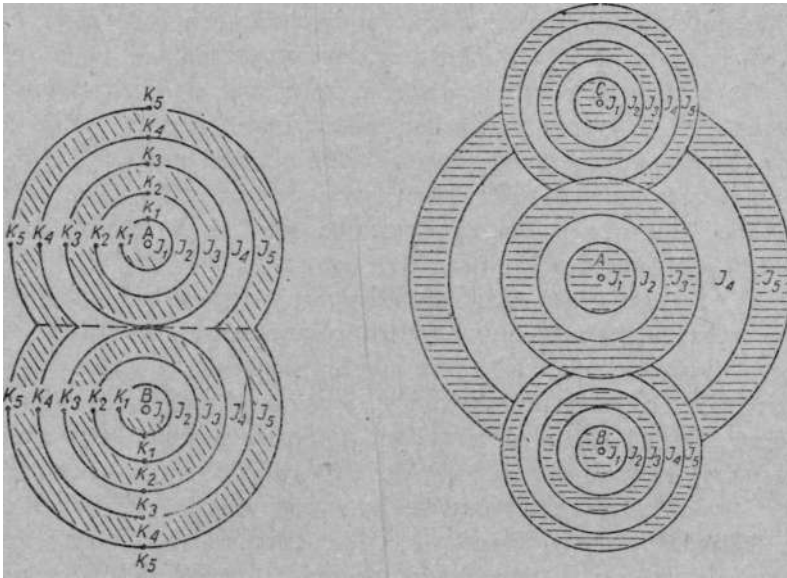
W praktyce jednak najczęściej rynki lokalne są zróżnicowane pod względem reprezentowanego przez siebie efektywnego popytu. Jest to zwykle następstwem zróżnicowania ilości ludności w poszczególnych miastach. Powstaje często zjawisko objęcia działaniem głównego rynku lokalnego podrynków lub podryнку lokalnego,¹⁶ (rys. 5).

Na rysunku 5 widać, że rynek A obejmuje swym zasięgiem działania rynek B oraz rynek C. Teoretycznie te z kolei rynki mogą posiadać swoje własne podrynki.

Podkreśla się, że przy istnieniu podrynków lokalnych są one szczególnie poważnymi konkurentami dla głównego rynku lokalnego w okresach spadku podaży produkcji rolnej. Jak wiadomo bowiem, podaż produkcji rolnej charakteryzuje się wahaniami krótkookresowymi, będącymi następstwem sezonowości produkcji rolnej.

¹⁶ E. S. Dunn, *The Location...*, jw., s. 58–63.

Powyższa analiza uwzględniła niektóre aspekty powiązań przestrzennych między produkcją rolną a rynkiem lokalnym, (wskazując na znaczenie rozwoju własnego zaplecza produkcji rolnej ośrodków konsumpcyjnych. Pozwoli to na rozwinięcie tej problematyki

Rys. 4

Rys. 5

przez ustalenie znaczenia ekonomicznego działania rynku lokalnego na różne dziedziny gospodarcze oraz przez wykazanie znaczenia rozwoju rynku lokalnego dla aktywizacji miasteczek gospodarczo zacofanych.

Znaczenie rynku lokalnego dla przedsiębiorstwa rolnego. Z punktu widzenia rolnika rozwój rynku lokalnego można rozpatrywać od strony jego wpływu na wzrost dochodów rolniczych oraz od strony regionizacji produkcji rolnej. Obecnie zajmujemy się tym zagadnieniem z punktu widzenia możliwości 'pośredniego' zwiększenia dochodów indywidualnych rolnika, problem bowiem lokalizacji produkcji rolnej został już poprzednio omówiony.

Miasteczka rolnicze¹⁷, stanowiące najczęściej centra lokalnych

¹⁷ Według obliczeń J. Kostrowickiego w Polsce znajdują się 902 miasteczka o typie ośrodków lokalnych, których podstawę gospodarczą stanowi obsługa rolniczego zaplecza; cyt. za M. Kiełczewską-Zalewską, *Kryzys małych miasteczek i sprawa ich aktywizacji*, „Życie Gospodarcze”, 1956, s. 294.

rynków, spełniają określone funkcje w stosunku do najbliższego (regionu rolniczego). Funkcje te można podzielić następująco:

1) dostawa na wieś artykułów konsumpcyjnych oraz produkcyjnych;

2) uzupełniająca produkcja dóbr i usług użytecznych koniecznych do normalnego funkcjonowania gospodarstwa rolnego;

3) wpływy w dziedzinie kultury, uzewnętrzniające się z jednej strony w instruktażu rolniczym, z drugiej zaś w korzystaniu wsi z określonych instytucji społeczno-kulturalnych miasta;

4) pełnienie przez miasto roli ośrodka administracyjnego.

Skoncentrowanie tych funkcji w jednym miejscu powoduje oszczędność czasu i wysiłku zmniejszając tym samym nieużyteczność dojazdu indywidualnego rolnika do miasta.

Rolnik nie ujmuje funkcji ośrodka miejskiego odrębnie dla każdej potrzeby, następują one bowiem równocześnie w czasie i fakt jego przebywania w mieście jest zwykle związany z zaspokajaniem szeregu różnych potrzeb. Potrzeby te mają często charakter komplementarny: zaspokojenie na przykład potrzeby uzyskania przychodu (sprzedaż na rynku produktów rolnych) umożliwia zaspokojenie potrzeby kupna różnych artykułów konsumpcyjnych czy produkcyjnych. Koncentrowanie wymiany dóbr oraz usług w określonym miejscu podyktowane jest, także kosztami produkcji i obrotu (np. możliwości pełniejszego wykorzystania potencjału produkcyjnego czy usługowego zakładu, ze względu na koncentrację zbytu w mieście). Rachunek ekonomiczno-społeczny musi uwzględniać porównanie krańcowej nieużyteczności konsumenta z tytułu zaspokajania potrzeby w ośrodku miejskim z dodatkowymi kosztami wynikającymi z rozproszenia produkcji czy usług w regionie¹⁸. Pod krańcową nieużytecznością konsumenta rozumiemy przyrost nieużyteczności spowodowany jednostkowym przyrostem zaspokajanych przez rolnika potrzeb. Na pojęcie nieużyteczności składają się zarówno nakłady materialne (np. koszty dojazdu do miasta), jak i wysiłek fizyczny oraz strata czasu związana z dojazdem do miasta. Odgrywają tutaj rolę także czynniki psychologiczne takie, jak na przykład niechęć opuszczenia swego gospodarstwa. Często także czynniki psychologiczne decydują o chęci jazdy do miasta. Dużą rolę odgrywają tradycje związania rolnika z danym ośrodkiem miejskim. Przez ko-

¹⁸ Abstrahuje się tu od ogólnego znaczenia społeczno-ekonomicznego określonej lokalizacji przemysłu i handlu (zatrudnienie).

szty wynikające z rozproszenia produkcji i usług w regionie rozumiemy dodatkowe koszty spowodowane faktem rozproszenia zakładów obsługujących wieś w regionie wiejskim. Jest bezspornym faktem, że zarówno przeciętne koszty niezmienne, jak i zmienne zakładu (np. handel detaliczny) są wyższe na terenie wsi, ze względu na niewielki w stosunku do miasta rynek zbytu. Należy także zwrócić uwagę na to, że stosunkowo gęsta sieć miasteczek w Polsce pozwala na pełne obsłużenie zaplecza rolniczego przez ośrodki miejskie. Na skutek koncentracji zaspokajania potrzeb rolnika w mieście krzywa krańcowej nieużyteczności ma tendencję malejącą¹⁹. Określenie efektu wymiany produktów rolnych w miasteczku rolniczym zarówno dla rolnika, jak i ludności miejskiej pozwoli ustalić optymalną koncentrację procesów rynkowych.

Rola miejscowego rynku rolniczego uzależniona jest od wielkości gospodarstwa rolnego. *Ceteris paribus* — im większa jest produkcja towarowa indywidualnego gospodarstwa rolnego, tym mniejsze jest znaczenie dla rolnika lokalnego rynku produktów rolnych. Należy tu także uwzględnić odległość poszczególnych gospodarstw od miasta oraz ujmować to zagadnienie odrębnie dla poszczególnych produktów rolnych. Cechy bowiem technologiczne produktów rolnych (np. ich trwałość, podatność na transport itd.) oraz kształtowanie się w czasie popytu konsumpcyjnego na nie, będą decydować o możliwościach bezpośredniego zaopatrywania przez nie najbliższych ośrodków konsumpcyjnych. Oczywiście, dotyczy to wyłącznie tych produktów, które nie wymagają przetworzenia przed dostarczeniem ich do rąk konsumenta (ziemniaki, warzywa, owoce, jaja i drób). Tak więc na danym terenie będą gospodarstwa realizujące swą produkcję zarówno na miejscowym rynku konsumpcyjnym, jak i dostarczające masę towarową do aparatu hurtu albo przetwórstwa, ale dla zaspokojenia innych terenów konsumpcji. Przy poszczególnych produktach widzimy zróżnicowanie kosztów dostawy oraz tendencję malejącą przychodu (krańcowego na rynku lokalnym przy dostarczeniu w danym dniu większej partii masy towarowej. O dostawach produktów rolnych na rynek lokalny decydować będzie także odległość gospodarstwa rolnego od ośrodków konsumpcji. Im

¹⁹ Jest oczywiste, że przy wzroście wolumenu zaspokajanych potrzeb w mieście, krańcowa nieużyteczność z tytułu dojazdu do miasta będzie miała tendencję malejącą, zakładając naturalnie niezmiennosc wartościowania przez rolnika zaspokajania swych potrzeb.

odległość jest większa, tym bardziej ekonomiczne stają się dostawy większych partii produktów rolnych. Przy dużej odległości mogą zachodzić nawet wypadki, że tylko większe gospodarstwa w danej zbiorowości mogą bezpośrednio zaopatrywać dany rynek. Stąd też na tych terenach zwiększa się rola przedsiębiorstw skupu jako pośrednika wymiany nawet dla zaspokajania miejscowego rynku konsumpcyjnego. Dlatego też rola lokalnego rynku uzewnętrznia się głównie w odniesieniu do gospodarstw rolnych znajdujących się w najbliższym regionie rynku lokalnego.

Znaczenie rynku lokalnego dla rolnika uzależnione jest także od form bezpośredniej wymiany. Gospodarstwa położone w najbliższym regionie są w stanie prowadzić bezpośrednią dostawę produktów rolnych do rąk konsumenta. Gospodarstwa zaś położone dalej, mogą zajmować się bezpośrednią dostawą jedynie za pośrednictwem obrotów targowiskowych.

Bezpośrednia sprzedaż przez rolnika produktów na rynku lokalnym ma znaczenie nie tylko dla zmniejszenia jego nieużyteczności komunikowania się z ośrodkiem miejskim, ma ona także wyraźny wpływ na uzyskiwane przez niego przychody. Dzięki dostawcom bezpośrednim eliminuje się z obrotu marżę pośrednika, co pozwala z jednej strony na tańsze dostawy produktów rolnych do rąk konsumenta, z drugiej zaś — rolnik uzyskuje wyższe ceny niż w aparacie skupu oraz przetwórstwa za sprzedawane produkty rolne. Zresztą korzystniejsza jest także dla rolnika sprzedaż produktów rolnych miejscowemu przemysłowi rolno-spożywczemu niż korzystanie z ogniw pośredniczących w obrocie.

Rozwój rynku lokalnego ma również wpływ dla przewidywań przedsiębiorstw rolnych oraz na jakość produkowanej przez nich masy towarowej. Zagadnienie to wymaga odrębnego omówienia według poszczególnych rodzajów odbiorców. Można ich podzielić na dwie grupy: 1) zbyć produktów rolnych bezpośrednio na rynku lokalnym konsumpcyjnym oraz 2) zbyć na rynku lokalnym, reprezentowanym przez miejscowy przemysł rolno-spożywczy. Dzięki sprzedaży bezpośredniej na rynku konsumpcyjnym wytwarza się konkurencja pomiędzy poszczególnymi rolnikami. Konkurencja ta zmusza rolników do większej dbałości o jakość masy towarowej oraz do bardziej precyzyjnego ustalania ekonomicznych kierunków produkcji rolnej. Oczywiście będzie to miało miejsce tylko przy dostatecznej podaży produktów rolnych w stosunku do efektywnego popytu, w przeciwnym bowiem wy-

padku rolnicy znajdują się na rynku w sytuacji oligopolistycznej, co może spowodować wzrost cen produktów rolnych. Z drugiej strony, miejscowe rolnictwo w szybszym okresie czasu może się dostosować do krótkookresowych wahań popytu konsumpcyjnego na lokalnym rynku niż uspołeczniony aparat dystrybucyjny. Jak wiadomo, elastyczność podaży produkcji rolnej w dłuższych okresach czasu jest nieznaczna, w krótszych jednak okresach czasu, przy posiadaniu zapasów produktów rolnych w gospodarstwie rolnym, ich zbyt może być dostosowany w czasie do wahań popytu konsumpcyjnego. Jeżeli do tego dodamy, że na rynku konsumpcyjnym sprzedawane są bezpośrednio przez rolnika produkty, które nie mogą być dłużej magazynowane, zauważyć można, że nie istnieje obawa spekulacji poprzez tworzenie większych zapasów przez producenta rolnego. Ponadto, producenci rolni nie będąc zrzeszeni i reprezentując indywidualnie niewielką podaż produkcji rolnej, nie mając bezpośredniego wpływu na zmiany cen na rynku lokalnym, nie są w stanie pobierać zysku monopolistycznego. Wreszcie możliwości swobodnego zaopatrywania rynku lokalnego decydować będą o strukturze produkcji rolnej i producent preferować będzie produkty najbardziej opłacalne z punktu widzenia zbytu na rynku lokalnym. Dodatkowe zaś zyski z tytułu lokalizacji gospodarstwa rolnego mogą być z powodzeniem niwelowane przez system podatkowy. Wiadomo, że przychód uzyskiwany z gospodarki hodowlanej oraz warzywno-owocowej jest wyższy od przychodów upraw zbożowych i ziemniaczanych²⁰. Uprawy te ponadto wiążą się zwykle z większym zużyciem środków produkcyjnych, których łatwiejszy zakup zapewnia bliskie położenie w stosunku do ośrodka miejskiego.

Powiązanie gospodarstwa rolnego z miejscowym przemysłem rolno-spożywczym ma znaczenie dla podniesienia poziomu produkcji rolnej dzięki kontraktacji, stałej opiece agrotechnicznej miejscowego przemysłu nad dostawcami rolnymi. Wreszcie podkreślić trzeba znaczenie dla rolnika korzystania z pasz odpadkowych, produkowanych przez miejscowy przemysł rolno-spożywczy, cukrownie, olejarnie,

²⁰ Według Wasiliewa, przy założeniu, że przeciętne dochody spółdzielni produkcyjnej w RSFRR wynoszą 100, dochody produkcji zbożowej wynoszą 53, hodowli 235,3, warzywnictwa 311,8, sadownictwa 523,5, przyjmując właściwą regionizację produkcji rolnej. Cyfry te budzą pewne zastrzeżenia, nie są bowiem tu uwzględnione przychody netto, a przychody brutto. Wasiliew, *Zagadnienia ekonomiki ...*, jw., s. 14.

krochmalnie, przetwórczo owocowo-warzywne, zakłady mięsne oraz mleczarskie.

Związki lokalnego rynku produktów rolnych z przemysłem rolno-spożywczym. Rozwój lokalnego rynku rolnego «opartego o najbliższe zaplecze produkcji rolnej stwarza warunki dla równoczesnego rozwoju przemysłu rolno-spożywczego opartego o miejscowy surowiec.

Przemysł rolno-spożywczy jest bardzo dobrym regulatorem krótkookresowych wahań podaży na lokalnym rynku. W okresach szczytów sezonowych dostaw danego produktu na rynek, przemysł bez trudu wchłonać może nadwyżkę, eliminując tym samym konieczność przerzutów masy towarowej do innych regionów.

Przemysł ten ponadto poprzez reprezentowaną przez siebie siłę nabywczą skutecznie oddziałuje na ceny rynku lokalnego.

Miejscowy przemysł rolno-spożywczy rozszerzając wymianę z producentem rolnym ułatwia utworzenie się względnie stałych terytoriów ciężenia produkcji rolnej do poszczególnych centrów rynku lokalnego.

Uzupełnia on wreszcie obroty lokalne poprzez zbytni w najbliższym regionie produktów swego przerobu. W ten sposób może on także przyczyniać się do lepszego zaopatrzenia w przetwory rolne danego centrum konsumpcyjnego, bezpośrednio zaś jego zwiążanie z handlem (detalicznym łączy go silnie z popytem konsumpcyjnym. Pozwala to w efekcie na lepsze dostosowanie się struktury przetwórstwa rolno-spożywczego do struktury popytu konsumpcyjnego.

Silniejsze zwiążanie przemysłu z dostawcami i ostatecznymi odbiorcami masy towarowej upraszcza organizację dystrybucji i przyczynia się do wyeliminowania zbędnych przewozów, będących następstwem centralnej dyspozycji masą towarową.

Powyższe względy ekonomiczne oraz wpływ, jaki wywiera przemysł na produkcję rolną, o czym już wspomniano, skłaniają do lokalizacji przemysłu w ośrodkach produkcji rolnej.

Jest to oczywiście zależne od warunków technicznych i technologicznych przerobu różnych produktów rolnych²¹. Nasze obecne

²¹ Daje się zauważyć coraz silniejsze uwzględnianie w literaturze fachowej znaczenia lokalizacji przemysłu rolno-spożywczego w ośrodkach produkcji rolnej: K. Dziewoński, *Z zagadnień rozmieszczenia środków produkcji w Polsce Ludowej*, „*Ekonomista*”, 1954, nr 3, s. 53 i 56; A. Kukliński, *Zagadnienia lokalizacji przemysłu spożywczego*, „*Przemysł Spożywczy*”, 1955, s. 92—94; Szatyński, *Analiza techniczno-ekonomiczna określenia najkorzyst-*

warunki gospodarcze skłaniają raczej do rozwoju niewielkich przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego zlokalizowanych w miasteczkach rolniczych. Miejscowy przemysł rolny nie ma w naszych warunkach specjalnych możliwości koncentracji. Niezależnie od rodzaju branży, z którą wiąże się określone optimum wielkościowe zakładu, wydaje się, że w naszym typie gospodarki rolnej dużego znaczenia nabiera niewielkie przedsiębiorstwo przemysłu rolnego. Przyczyny leżą tutaj zarówno po stronie czynników produkcji przemysłu rolnego, jak i po stronie warunków zewnętrznych przedsiębiorstwa, wpływających na wynagrodzenie czynników produkcji. Mówiąc o czynnikach produkcji zwrócić należy uwagę na koszty pracy żywej oraz koszty związane ze zwiększeniem zaangażowanego kapitału rzeczowego. Z uwagi na znacznie większe rezerwy siły roboczej w niewielkich miasteczkach w stosunku do dużych ośrodków miejskich, o wiele łatwiej można uzyskać w nich lepszą siłę roboczą za stosunkowo mniejszym wynagrodzeniem. Wysokie zaś w Polsce koszty kapitału rzeczowego wobec jego niedostatku²² oraz niewielkie wynagrodzenie pracy żywej czynią w najbliższym czasie problematycznym wprowadzenie daleko posuniętej mechanizacji, która jak wiadomo, ma szczególne zastosowanie w przedsiębiorstwach dużych. Dlatego też, z punktu widzenia kosztów czynników produkcji, bardziej opłacalne niż w innych krajach są w Polsce niewielkie przedsiębiorstwa przemysłu rolnego. Do czynników zewnętrznych można zaliczyć stosunkowo wysokie koszty transportu²³ — na skutek niskiego stanu technicznego sieci komunikacyjnej i środków transportu oraz dość dużego rozproszenia produkcji rolnej, jak również uniwersalny charakter produkcji.

niejszej lokalizacji zakładów, „Przemysł Spożywczy”, 1955, s. 95—97; W. Ostrowski, *Lokalizacja i planowanie terenów przemysłowych*, Warszawa, 1953. Ostatni autor zestawia orientacyjne dane dotyczące masy surowców i materiałów pomocniczych przypadających na 1 tonę gotowego przetworu rolnego, s. 375—396.

²² Fakt nieoprocenowania środków trwałych i obrotowych przedsiębiorstwa oraz nieobciążania przedsiębiorstw kredytami inwestycyjnymi zaciemnia obraz krańcowej efektywności kapitału i kosztów jego zaangażowania w poszczególnych branżach wytwórczości.

²³ Wydaje się, że ewidencyjne koszty transportu nie odpowiadają nakładowi społecznemu rzeczywiście z tego tytułu ponoszonym, pomijając niskie ceny usług przedsiębiorstw transportowych w stosunku do przeciętnych kosztów ewidencyjnych. Trzeba zwrócić uwagę na zbyt niskie ceny paliwa oraz poważny, nieoprocenowany kapitał stały tych przedsiębiorstw.

Znaczenie lokalnego rynku produktów dla obrotu towarowego. Związku lokalnego rynku produktów rolnych z obrotem towarowym można upatrywać w wymianie bezpośredniej rolnika z handlem detalicznym, w obrotach targowiskowych i w bezpośrednich dostawach przez rolnika artykułów rolnych do domu konsumenta.

Rola rynku lokalnego uwydatnia się z jednej strony w lepszym zaspokojeniu popytu konsumpcyjnego, z drugiej zaś we wpływie na organizację dystrybucji.

Szczególnie przy niedostatecznej podaży produktów rolnych należy dążyć do jej powiększenia przy danej cenie poprzez rozwinięcie bezpośredniej wymiany ze wsią. Bezpośrednia wymiana ułatwia także dostosowanie się podaży do popytu w krótkich okresach czasu. Obrót scentralizowany produktami rolnymi budzi zastrzeżenia nie tylko ze względu na trudności w przewidywaniu regionalnego kształtowania się podaży i popytu, ale także ze względu na to, że nie może uwzględniać w sposób precyzyjny krótkookresowych zmian zachodzących na rynku lokalnym. Okres czasu bowiem upływający od chwili podjęcia decyzji rozdziału masy towarowej w państwowym aparacie administracji gospodarczej do chwili realizacji tej decyzji jest dosyć długi. W międzyczasie zaś mogą zaistnieć zmiany na rynku lokalnym. Innymi słowy, aparat administracji gospodarczej zakłada często układ statyczny rynku lokalnego, gdy w rzeczywistości jest to układ dynamiczny.

Podkreślić wreszcie należy, że obrót targowiskowy oraz dostawa produktów rolnych do handlu detalicznego, z wyłączeniem pośrednictwa przedsiębiorstw skupu i hurtu, umożliwia wypełnienie jednej z zasadniczych funkcji rynku, tj. zapewnienia dostawy masy towarowej odpowiedniej jakości. Jak wiadomo, produkty dostarczane bezpośrednio przez rolnika na rynek lokalny są zwykle artykułami łatwo psującymi się. Stąd też eliminacja pośredników przyspiesza dostawy i w związku z tym działa w wielu przypadkach skuteczniej niż państwowy aparat pośrednictwa zajmujący się klasyfikacją jakościową masy towarowej. Nie neguje się naturalnie roli hurtu przy rozprawadaniu produktów rolnych w okręgach deficytowych oraz jego funkcji związanych z przechowywaniem masy towarowej.

Wreszcie raz jeszcze trzeba zwrócić uwagę na to, że rozwój rynku lokalnego pociąga za sobą wzrost realnych dochodów konsumenta. Spowodowane jest to obniżeniem się cen produktów rolnych oraz zmniejszeniem się nieużyteczności zakupów konsumenta dzięki wyeliminowaniu braków towarowych. Bezpośrednia jednak wymiana

między rolnikiem a konsumentem nie zawsze zabezpiecza dostateczne warunki sanitarne zbytu i charakteryzuje się często dużym prymitywizmem technicznym. Nasilenie kontaktów konsumenta z rolnikiem zależne jest często od nawyków ludności. Konsument bowiem przyzwyczajony jest do określonych form obrotu towarowego i na ogół z dużą niechęcią odnosi się do innowacji w tym zakresie. W poszczególnych miasteczkach rolniczych Polski zachowane są bogate tradycje w dziedzinie obrotów targowiskowych (targi i jarmarki). Takie przyzwyczajenia ludności do spożywania produktów w formie bardziej lub mniej przetworzonej, wpływają na intensywność bezpośredniej wymiany konsumenta z rolnikiem. Można stwierdzić, że *ceteris paribus* — im mniejszy jest stosunek konsumpcji produktów przetworzonych do nieprzetworzonych, tym większe są korzyści bezpośredniego związania konsumenta z rolnictwem poprzez lokalny rynek. Zjawisko to można zaobserwować porównując konsumpcję w dwóch krajach. W jednym z nich ludność może być przyzwyczajona do spożywania produktów przetworzonych w postaci koncentratów, konserw, mrożonek, produktów suszonych. W drugim zauważa się przyzwyczajenia ludności do spożywania produktów w tej postaci, w jakiej wychodzą one z przedsiębiorstwa rolnego, jak również do własnoręcznego przyrządzania nie tylko posiłków dla zaspokojenia bieżących potrzeb, ale nawet przyszłych, na przykład zaprawy owocowe i warzywne w gospodarstwie domowym. W wypadku pierwszym wymiana bezpośrednia jest utrudniona nie tylko na skutek dużej roli procesów przetwórczych, ale także ze względu na fakt, że produkty te przerabiane są w określonych przedsiębiorstwach przemysłowych, których zasięg zbytu wykracza często poza ramy miasteczka rolniczego. Omówione różnice w strukturze konsumpcji są następstwem z jednej strony nierównomierności postępu technicznego w przetwórstwie, z drugiej zaś różnych gustów konsumentów, spowodowanych stopniem zatrudnienia członków rodziny oraz poziomem indywidualnych dochodów. Nie bez znaczenia jest również stopień koncentracji ludności miejskiej i jej oddalenia od regionów produkcji rolnej, narzuca to bowiem często konieczność szerszego przerobu produktów rolnych, w następstwie czego ludność dużych ośrodków miejskich przyzwyczajają się do konsumpcji żywności w formie przerobionej. To przyzwyczajenie oddziałuje po długim okresie czasu na konsumpcję ludności małych ośrodków miejskich, która z kolei przechodzi na spożywanie artykułów w formie przetworzonej.

Rozwój lokalnego rynku produktów rolnych nie jest bez znaczenia dla organizacji dystrybucyjnej (i w ogóle dla organizacji rynku ogólnego).

Zmniejsza się niewątpliwie ryzyko rynkowe; składa się na to wiele okoliczności podanych poniżej. Wydatnie redukuje się ilość pośredników w obrocie produktami rolnymi, ulega ograniczeniu magazynowanie masy »towarowej, przyśpiesza się szybkość obiegu «towarowego oraz skraca średnią odległość przewozu masy towarowej. Wreszcie stwarza się warunki lepszego dostosowania w krótkich okresach czasu podaży produktów rolnych do efektywnego popytu. Rozwój rynku lokalnego ułatwia «tworzenie się terytoriów stosunkowo samodzielnych pod względem obrotu towarowego, do których przywóz albo z których wywóz masy towarowej ogranicza się jedynie do niedoboru czy nadwyżki netto danego produktu. Pozwala to zmniejszyć wydatnie przewozy towarowe. Wszystko to wywołuje zmniejszenie kosztów dystrybucji w sicali społecznej.

Rola rynku miejscowego uzależniona jest także od form bezpośredniej wymiany. Gospodarstwa położone w najbliższym regionie są w stanie zajmować się bezpośrednią dostawą produktów rolnych do rąk konsumenta, gospodarstwa zaś położone dalej mogą prowadzić bezpośrednią wymianę za pośrednictwem obrotów targowiskowych.

Pewne znaczenie można przywiązywać do tzw. komisowej sprzedaży produktów rolnych²⁴. Wydaje się jednak, że forma ta nie ma w Polsce dobrych warunków rozwoju. Jest to spowodowane ryzykiem nie sprzedania produktów i w związku z tym ewentualną koniecznością ich odbioru. Dalej wskazać tu można na pozbawienie się przez rolnika marży detalicznej sprzedaży, przy równoczesnej stracie czasu na dostawę, ewentualny odbiór produktów i uciążliwe rozliczenia. Wreszcie mogą tu mieć miejsce różne trudności organizacyjne, a także nadużycia przy ustalaniu ceny sprzedaży i klasyfikacji jakościowej masy towarowej.

Należy także wskazać na zaopatrzenie bezpośrednio przez rolników handlu detalicznego oraz miejscowego przemysłu rolno-spożyw-

²⁴ G. Pisarski, *Komisowa sprzedaż płodów rolnych*, „Gospodarka Planowa”, 1954, nr 8; Z. Juchowicz, *Jak ożywić handel komisowy płodami rolnymi*, „Gospodarka Planowa”, 1956, nr 5, oraz Z. Juchowicz, A. Mugensznel, *Komis płodów rolnych w Polsce*, Warszawa 1956, maszynopis powielony, s. 72; według tego ostatniego w roku 55 było w Polsce zaledwie kilkanaście punktów komisowej sprzedaży płodów rolnych.

czego. Podkreślić jeszcze należy znaczenie rozwoju obrotów targowiskowych dla badania popytu konsumpcyjnego. Jak wiadomo, elastyczność popytu na dany produkt jest zdeterminowana zarówno poziomem ceny, jak i dochodem pieniężnym ludności. Dochody pieniężne są w poszczególnych regionach dość silnie zróżnicowane. Przyjmując dla krótkich okresów czasu niezmiennosc poziomów dochodów pieniężnych ludności, można by obliczać elastyczność popytu na poszczególne dobro w układzie regionalnym. W ten sposób uwzględniono by poziomy dochodów pieniężnych ludności (przekrój regionalny — dochody pieniężne w poszczególnych miasteczkach są zróżnicowane), jak i zmiany cen. Warunkiem tego byłaby oczywiście zarówno ewidencja cen, jak i obrotów targowiskowych, a nie tylko cen, jak to ma obecnie miejsce. Wydaje się, że obserwacja obrotów produktami rolnymi na rynkach lokalnych byłaby pomocna dla badań nad elastycznością substytucji (krzyżowa elastyczność popytu). W ten sposób obserwacja rynku lokalnego mogłaby stanowić pewną podstawę dla ogólnej polityki cen produktów rolnych. Oczywiście chodzi tu głównie o zmiany rozmiarów struktury zakupów ludności jako funkcji, zmiany cen i dochodów pieniężnych ludności. Zastrzeżenia natomiast może wywołać upodobnienie bieżące cen państwowych do cen kształtujących się na rynkach lokalnych. Na zmiany tych ostatnich wpływają bowiem zwykle w krótkich okresach czasu przyczyny uboczne zarówno od strony podaży (np. warunki atmosferyczne, szkodniki), jak i popytu (np. zmiana struktury konsumpcji wywołana krótkookresowymi wahaniami cen).

Lokalny rynek jako czynnik aktywizacji gospodarczej małych miasteczek. Jedną z przyczyn upadku gospodarczego małych miasteczek jest ograniczenie ich funkcji w zakresie wymiany towarowej miasta ze wsią, pozbawienie ich znaczenia jako ośrodków targowych²⁵. Jest to zresztą nieodzownie związane z rozwojem nowoczesnego gospodarstwa narodowego. W Polsce, jak już wskazano, 902 miasteczka, tj. 66% ogólnego stanu miast stanowią ośrodki lokalne, oparte wyłącznie na usługach świadczonych wobec najbliższego zaplecza. Równomierne rozmieszczenie terytorialne tych miast pozwoliłoby na zwiększenie ich funkcji wymiennych, a tym samym na ich aktywizację gospodarczą (tab. 3).

²⁵ M. Kiełczewska-Zalewska, *Kryzys małych miasteczek i sprawa ich aktywizacji*, jw., s. 292—297.

Układ terytorialny osiedli w Polsce²⁶

Miasta i województwa	Ogółem osiedli miejskich	Osiedla wyspecjalizowane						Ośrodki lo- kalne	Osiedla pełniące rolę satelitów dużych miast
		prze- mys- łowe	han- dlo- wo- komu- nik.	komu- nika- cyjne	wypo- czyn- kowe	inne	razem		
Warszawa i woj. warszawskie	122	6	—	3	1	2	12	80	30
Łódź i woj. łódzkie	61	9	—	1	—	—	10	48	3
Kieleckie	81	10	—	—	1	—	11	68	2
Lubelskie	87	1	—	1	1	—	3	84	—
Białostockie	59	3	—	1	—	1	5	52	2
Olsztyńskie	52	1	—	1	2	—	4	48	—
Gdańskie	35	1	6	1	3	—	11	20	4
Bydgoskie	68	2	—	1	1	—	4	64	—
Koszalińskie	38	3	3	—	1	—	7	31	—
Szczecińskie	48	—	6	1	3	—	10	39	9
Poznańskie	122	2	—	2	—	—	4	115	3
Zielonogórskie	61	13	—	—	—	—	13	45	3
Wrocławskie	133	42	—	2	10	—	34	57	22
Opolskie	53	19	—	4	—	—	23	25	5
Katowickie	157	81	—	1	2	—	64	25	48
Krakowskie	82	20	—	1	5	—	26	45	11
Rzeszowskie	66	3	—	—	2	—	5	9	2
Razem	1325	216	15	20	32	3	286	855	144

Na ogólną liczbę 1325 osiedli samodzielnych było 1198 osiedli uznanych za miasta. Z tabeli 3 widać, że ośrodki lokalne stanowią 16% wszystkich osiedli miejskich w woj. katowickim, 40—50% w woj. wrocławskim i opolskim, 50—60% w woj. krakowskim i gdańskim; 60—80% w woj. warszawskim, łódzkim, szczecińskim i zielonogórskim; 80—90% w woj. koszalińskim, kieleckim, białostockim i rzeszowskim; ponad 90% w woj. bydgoskim, lubelskim, olsztyńskim i poznańskim. Daje się więc zauważyć wzrost znaczenia ośrodków lokalnych w województwach rolniczych. Ponadto widoczne jest, że bezwzględna ilość ośrodków lokalnych w województwach o wyższej wydajności produkcji rolnej i wyższej kulturze rolnej

²⁶ J. Kostrowicki, *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, „Przegląd Geograficzny”, 1952, s. 45.

oraz tradycjach rolnych jest największa, (np. województwo poznańskie i bydgoskie). Miasta stanowiące ośrodki lokalne są osiedlami stosunkowo 'niewielkimi. Zresztą w Polsce przeważają miasta małe, tak na przykład w roku 1931 — 76,3% ogólnej liczby miast miało mniej niż 10 000 mieszkańców. W 1949 r. ogólna liczba tych miast²⁷ wzrosła do 84%. Procent ten byłby jeszcze większy, gdyby wziąć pod uwagę wszystkie osiedla pełniące funkcje miast, a nie tylko te, które formalnie zaliczono do osiedli miejskich.

Słusznie podkreśla się, że kierunek rozwojowy małych miasteczek, to wzrost ich funkcji miastotwórczych w kierunku silniejszej, niż to miało dotychczas miejsce, obsługi rolniczego zaplecza, w szczególności zaś intensyfikacja wymiany towarowej miasto ze wsią²⁸. Słusznie także wskazuje się na znaczenie dla aktywizacji miasteczek utworzenia właściwego podmiejskiego zaplecza rolniczego²⁹.

Małe miasto oddziałuje na wieś bardziej skutecznie niż miasto duże, bo ma, jak to już wykazano, bezpośredni kontakt z obsługiwanym terenem w odniesieniu do dóbr ;u siebie wytwarzanych. Małe miasta są stosunkowo dobrym instrumentem administrowania przez państwo, ponadto zaś gęstość sieci małych miasteczek w Polsce zapewnia dostateczną obsługę wsi³⁰. Wreszcie rezerwy siły roboczej w małych miastach zapewniają w pełni rozszerzenie ich funkcji usługowej w stosunku do wsi oraz rozwój miejscowego przemysłu rolnego opartego o miejscowy surowiec. Oczywiście rozwój tych funkcji wiązać się musi ze zmianami struktury produkcji rolnej w najbliższym otoczeniu miasta oraz ze zmianami struktury przemysłu rolno-spożywczego³¹.

²⁷ Z. Fiejka, *O aktywizacji gospodarczej małych miast*, „*Ekonomista*”, 1954, nr 3, s. 88 i 93.

²⁸ B. Malisz i J. Kostrowicki, *Aktywizacja województw niedostatecznie zagospodarowanych, 1950—1955*, Warszawa 1952; Z. Fiejka, tamże, s. 100; J. F. Tłoczek, *Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce*, Warszawa 1955, s. 80—81; J. Dietl, i R. Gałęcki, *Charakterystyka społeczno-gospodarcza miasta Paczkowa*, „*Kwartalnik Opolski*”, 1957, nr 1, s. 45.

²⁹ Z. Chmielewski, *Jeszcze o zagadnieniu aktywności małych miast*, „*Miasto*”, 1950, nr 8, s. 11—15.

³⁰ W. De Laveaux, *Projekty żywienia małych miasteczek*, „*Miasto*”, 1951, nr 4, s. 22—23, oraz nr 3, s. 45—48.

³¹ J. Kostrowicki, *Problematyka małych miast w Polsce w związku z badaniami nad warunkami ich aktywizacji*, „*Przegląd Geograficzny*”, 1953, z. 3, s. 12—52.

Korzyści dla miasta z bezpośrednich dostaw produktów rolnych przez rolników uzewnętrzniają się w zmniejszeniu kosztów obrotu towarowego oraz podniesieniu dochodów realnych konsumentów miejscowych poprzez tendencje spadkowe cen³². Program rynku lokalnego z punktu widzenia rozwoju miasteczek rolniczych musi opierać się na określonym stanie dynamicznych oraz statycznych elementów rynku lokalnego³³, jak i wielkości miast oraz rezerw siły roboczej.

Bezpośrednie (dostawy produktów rolnych mogą się (przyczynić do zmniejszenia zatrudnienia w miejscowym obrocie detalicznym artykułami spożywczymi. Bezpośrednia wymiana przyczynia się jednak wydatnie do zwiększenia świadczeń usług i obrotów artykułami przemysłowymi, stwarza podstawy do rozwoju miejscowego rzemiosła i miejscowego handlu artykułami przemysłowymi, a tym samym dla wzrostu wolumenu zatrudnienia.

Wymiana ta jednak, jak już powiedziano, ma znaczenie o wiele szersze. Pozwala ona na koncentrację procesu wymiany w obrębie okolicznego regionu, a tym samym zmniejsza nieużyteczność krańcową korzystania ludności wiejskiej z usług danego miasta. W ten sposób umożliwia się pełnienie przez ośrodek miejski całokształtu funkcji usługowych wobec wsi. Centralizacja zakupu nadwyżek produkcji rolnej i często wtórne ich dostarczanie do regionów produkcyjnych nie zmniejszają wprawdzie, a nawet często zwiększają obroty wartościowe tymi produktami na skutek wyższych cen, (alle równocześnie umożliwiają koncentrację kontaktów wsi z miastem. W przypadku centralizacji obrotów wolumen zatrudnienia w obrocie detalicznym produktami spożywczymi w małych miasteczkach może

³² W NRD na przykład ceny w handlu targowiskowym są o 10% niższe niż w handlu państwowym i spółdzielczym. Pomimo to producenci rolni otrzymują ceny wyższe aniżeli w wolnorynkowym skupie państwowym. Z. Juchiewicz, *Handel targowiskowy Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, „Handel Wewnętrzny”, 1956, nr 4, s. 85—91, oraz S. Frithjof, *Zur Rolle der Bauermärkte in der DDR*, „Wirtschaftswissenschaft”, 1955, nr 5.

³³ Pod elementami dynamicznymi rozumiemy popyt, podaż i ceny, pod statycznymi dla danego krótkiego okresu czasu strukturę przestrzenno-rzeczową rynku, zaliczając do niej: 1) rozmiar produkcji rolnej w danym czasie oraz jej regionizację, 2) rozmiar spożycia w danym okresie oraz jego regionizację, 3) potencjał przetwórstwa rolno-spożywczego oraz jego lokalizację, 4) sieć obrotu towarowego w danym okresie czasu, jej organizację oraz wyposażenie kapitałowe (stan bazy materiałowo-technicznej sieci obrotu towarowego).

się wprowadzie zwiększyć, choć równocześnie należy oczekiwać spadku zatrudnienia w innych dziedzinach, pełniących funkcje usługowe w stosunku do wsi. Podkreślić wreszcie trzeba, że nadmierne lokalizowanie sieci obrotu towarowego na wsi jest nie wskazane, ze względu na częsty brak na terenach wiejskich siły roboczej³⁴.

Odrębnym zagadnieniem jest koncentracja procesów rynkowych w małych miasteczkach w odniesieniu do przemysłu rolniczego³⁵. Koncentracja przetwórstwa z punktu widzenia aktywizacji małych miasteczek wskazana jest ze względu na sezonowy charakter zatrudnienia w poszczególnych przemysłach rolnych. Z punktu widzenia ogólnospołecznego sezonowość zatrudnienia możliwa jest tylko tam, gdzie istnieje stałe bezrobocie albo też tam, gdzie ludność ma możliwości dodatkowych zarobków bądź (to w rolnictwie, bądź też w innych zawodach. Z punktu widzenia polityki zatrudnienia przedsiębiorstwa przemysłu rolnego, ważna jest stałość personelu oraz jego wykształcenie zawodowe. W małych miasteczkach są o wiele lepsze warunki zatrudnienia co roku tych samych sezonowych pracowników, niż w dużych miastach.

Rozwój niewielkich przedsiębiorstw przemysłu rolnego może być w niektórych branżach powiązany bezpośrednim zaopatrzeniem zaplecza konsumpcyjnego w przetwory rolne, co również może spowodować ożywienie miejscowych stosunków ekonomicznych i wzrost zainteresowania miasteczek własnymi zakładami przetwórczymi.

Z powyżej przedstawionych ogólnych rozważań wynika, że lokalny rynek produktów rolnych charakteryzuje się wielostronnymi powiązaniem z różnymi dziedzinami gospodarczymi. Są to związki bardzo zróżnicowane, zmieniające się w czasie, kształtujące się niejednakowo na rynkach poszczególnych produktów rolnych, a wreszcie ściśle uzależnione od stosunków ekonomicznych danego regionu. Rozwój rynku lokalnego jest zjawiskiem korzystnym, rozwija się

³⁴ Z. Karst, *Perspektywy aktywizacji małych miast woj. wrocławskiego*, „Gospodarka Planowa”, 1956, nr 11, s. 20. Autor słusznie zwraca uwagę, że zlokalizowanie wielu sklepów detalicznych, punktów usługowych i skupu na wsi pozbawiło wiele miasteczek rolniczych woj. wrocławskiego ich funkcji usługowych w stosunku do wsi (np. Wiązów, Niemcza, Twardogóra, Międzybórz, Bolków, Mirsk, Wleń i inne).

³⁵ Na znaczenie rozwoju przemysłu rolno-spożywczego, opartego o lokalny surowiec, dla aktywizacji gospodarczej miasteczek wskazuje wiele autorów, m. in. K. Podolski, *Prace WKPG nad programem aktywizacji terenów gospodarczo zacofanych*, „Gospodarka Planowa”, 1956, nr 10, s. 65.

bowiem dzięki ternu gospodarka najbliższego regionu, organizacja dystrybucji zostaje uproszczona oraz powstają możliwości wzrostu realnego dochodu ludności. Mechanizmem działania lokalnego rynku produktów rolnych rządzą określone prawidłowości. Uwydatnia się to między innymi w jego zasięgu terytorialnym, konfiguracji przestrzennej oraz powiązaniach zaplecza gospodarczego z miastem stanowiącym centrum rynku lokalnego.